Alevilik Çalışmaları ve "Heterodoksi" – "Ortodoksi" Tartışmaları

Dr. Ahmet Kerim Gültekin
https://orcid.org/0000-0002-7169-7568 & ahmetkerim78@gmail.com

Yayımlanma Tarihi:
2 Temmuz 2025

İndirilme Tarihi:
15.10.2026

Önerilen Atıf: Gültekin, Ahmet Kerim (2025). Alevilik Çalışmaları ve "Heterodoksi" – "Ortodoksi" Tartışmaları . Alevi Ansiklopedisi — ISIL: DE-4607. https://doi.org/10.68413/alevian siklopedisi.4f5nb (Erişim Tarihi: 15.10.2026)

Alevi Ansiklopedisi, **Kütüphaneler ve İlgili Kuruluşlar için Uluslararası Standart Tanımlayıcı** kapsamında **ISIL: DE-4607** koduyla kayıtlıdır.

ISSN 3055-9928

ISIL URI /isil/DE-4607

LOBID
lobid.org/organisations/DE-4607

Permalink id.zdb-services.de/resource/organisations/DE-4607

Adres: Alevi Ansiklopedisi
Körnebachstr. 49-51, 44143 Dortmund

info@aleviansiklopedisi.com

Özet
Ortodoksi, bir dinin resmi ve hâkim yorumunu ifade ederken, heterodoksi bu normdan sapan veya marjinalleştirilen inanç biçimlerini tanımlar. Ancak bu ayrım, yalnızca teolojik değil, iktidar ilişkileri ve akademik bilgi üretimi bağlamında da şekillenir. Alevilik çalışmalarında heterodoksi kavramı, Aleviliği, İslam'ın farklı bir yorumu olarak tanımlayan bir çerçeveye sıkıştırmıştır. Bu yaklaşım, Aleviliğin özgün yapısını gölgede bırakarak onu Sünni normatifliğe bağımlı bir kategoriye indirgemektedir. Bu nedenle, Alevilik Çalışmaları bağlamında karşılaşılan Ortodoksi – Heterodoksi ayrımının eleştirel bir gözle değerlendirilmesi, Aleviliğin tarihsel ve teolojik çeşitliliğini anlamak açısından gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Alevi Açılımı, Alevi Festivalleri, Alevi Ocaklar, Alevilik Çalışmaları, Animizm, Cami-Cemevi Projesi, Halk İslamı, Halk Kültürü, Herezi, Heterodoks Dervişler, Heterodoksi, Hristiyanlık, İslam, Kent, Kır, Maniheizm, Manizm, Ortodoksi, Otopraksi, Şamanizm, Sapkın, Senkretizm, Yüksek İslam, Yüksek Kültür, Zerdüştilik, Zındık

Etimoloji ve Bağlam

Heterodoksi ve Ortodoksi kavramları, kendi aralarında ideolojik, politik, kurumsal eşitsiz ilişkiler içeren ve birbirini bütünleyen anlam kategorileridir. Buna göre (çoğunlukla devletli, resmi ya da hâkim) belirli bir dinin temsil kurumları, yazılı kutsal metinleri, buna uyarlı (kabul edilmiş, resmi olarak onaylanmış) söylemleri ve ritüel kalıpları, dinsel görüş anlamında bir pozisyon olarak Ortodoksiyi yaratır. Bu yorumun ve sınırların dışında kalan ve fakat bir şekilde yine

Telif Hakkı © 2026 Alevi Ansiklopedisi ve yazar(lar)a aittir. Aksi belirtilmedikçe Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) kapsamında yayımlanmıştır. Her türlü kullanımda uygun atıf zorunludur. Ticari kullanım, değişiklik, çeviri veya yeniden yayın için Alevi Ansiklopedisi ve/veya yazar(lar)ın yazılı izni gereklidir.

aynı dinsel eksenle ilişkili olarak kendisini var eden (yahut öyle olduğu iddia edilen) farklı söylem ve pratikler ise Heterodoksi durumunu tanımlar.

Heteredoksi, Yunanca heteros (öteki) ve doxa (düşünce) köklerinden gelen heteredoxos ([ötekine ait olan] farklı düşünce) bileşik kelimesinin bir türevidir. Söz konusu düşünce yahut yorum farkının hayat bulduğu merkezi bağlam ise geç antik Yunanda orthodoxia (orthos – doxia, doğru – düşünce) olmuştur. Kavram daha sonra Latince'ye yine orthodoxia olarak geçmiş ve buradan da Fransızca'ya orthodoxie olarak aktarılmıştır. Ortodoksi, dini anlamda, kabul edilmiş yahut doğru tarikatlara (ya da öğretilere) bağlılık anlamında kullanılmaktadır. Örneğin Hristiyanlık bağlamında, kavram, ilk kiliselerin ortaya koyduğu söylem ve pratiklere bağlı kalarak dini takip etmek anlamındadır. Bu tanım açısından Heterodoksi, iki farklı anlam içerebilir. İlki, belirli bir din bağlamında beliren farklı yorum ve uygulamalarla ilgilidir. Hâkim, resmi, kurumsal kabul edilen görüşten farklı, muhalif ama yine aynı dinsel bağlamda (unorthodoxy İng.) kategorize edilebilir görüştür. İkincisi ise resmi olmayan, kabul edilmeyen hatta dinden çıkma (heresy İng.) gibi anlamları, tanımı yapan aktörün tutumuna göre, içerebilen çerçevedir. **Herezi** ve Heterodoksi arasındaki farkın muğlaklaşması, kavramların dinsel-politik kapsamı ve işleviyle alakalıdır (Gültekin 2020, 823-26).

Politik boyutuyla ele alınırsa, Ortodoksi, belirli bir din bağlamında resmi (devletli) yahut kültürel-kurumsal (geleneksel) otoriteler tarafından belirlenmiş doktrin ve eylemlerdir. Heteredoksi ise yine aynı dine dair olmakla birlikte, söz konusu kabulden farklı yorumları, söylemleri, uygulamaları kapsar. Kuşkusuz ki burada açık bir içerme ve dışlama mekanizması işlemektedir. Elbette bu da aktörlerin tarihsel, toplumsal, sınıfsal bağlamlarıyla şekillenen politik-dinsel tutumlarıyla ilişkilidir. Ortodoksi ve (Ortodoks bir bakışla tarif edilebilen) Heterodoksi, öncelikle iktidar bağlamında anlam kazanır. Kurumsallaşmış (daha doğru deyişle devletleşmiş), sistematikleşmiş, yönetici sınıfların devlet erkinde ideolojik ve kurumsal rol oynayan, yazılı,

kitabi dinsellik, Ortodoksidir. Bu kabulün dışında kaldığı düşünülen inanma biçimleri ise yine aynı erk tarafından, farklı dereceleriyle Heterodoksi olarak tanımlanır (Gültekin 2020, 823-26).

Elbette ki tanımlama pratiği, durumsal nitelik taşır. Belirli bir dinsel söylem ve pratik, özgün tarihsel, toplumsal koşullar altında Ortodoks olarak kabul edilebilir. Ancak farklı tarihsel, toplumsal, politik iklimde aynı dinsellik biçimi Heterodoks bir yorum yahut sapkınlık olarak da değerlendirilebilir. Bu açıdan her iki kavram da sınırları kesin çizgilerle belirli dinsel konumları tanımlamaktan uzaktır. Kültürel süreçlerin olağan akışı içinde, kavramları kullanan aktörlerin politik tercihlerine, dinsel tutum alışlarına uyarlı olarak pekâlâ değişkenlik gösterebilirler, anlam farklılaşmasına uğrayabilirler. Nihayetinde ise hegemonya kurma amacına yarayan analitik kategorilerdir.

Alevilik Çalışmaları ve Tartışmalar

Örneğin Türkiye'de Alevilik çalışmalarının patlama yaşadığı 1990'lı yıllardan itibaren sıklıkla başvurulan formül, İslam'ın Sünni yorumlarının Ortodoksi ve Alevilik gibi "tartışmalı bulunan" inanma biçimlerinin ise Heterodoksi kategorileriyle sınıflanması ve analiz edilmesi olmuştur. Sıklıkla **kent** ve **kır**, **yüksek kültür** ve **halk kültürü** ile bu ayrımların (Türkiye İslam'ı boyutuyla) dinsel bağlamındaki kavram setleri olarak **yüksek İslam** ve **halk İslamı**, Alevilik çalışmalarında kullanılagelen popüler kavramsal ikiliklerdir. Ancak bu sınıflamaların içerdiği "aynı dinsel kaynağa aidiyet ölçütü", Alevi kimlik hareketinin uluslararası boyutlar kazanacak ölçüde genişlemesine, farklı (politik) deneyimlerle kurumsallaşmasına ve hatta kimi Avrupalı devletlerce tanınmasına paralel olarak daha fazla tartışmaya açılmıştır. Aleviliğin, kitabi İslam'dan ayrıksı düşünsel ve pratik özellikler gösterse dahi, İslam içerisinde bir heterodoks form olarak okuma eğilimi son yıllara değin baskın olagelmiştir. Bu açıdan Aleviliğin, Batı Asya halklarının antik ve tek tanrıcı dinsel, büyüsel inanmalarının, kozmolojilerinin **senkretik** bileşimi olduğu konusunda yaygın bir hemfikirlik

olduğu söylenebilir. Bu yaklaşıma göre, **Şamanizm**, **Manizm**, **Maniheizm**, **Zerdüştlük**, **Hristiyanlık** ve **İslam**, Alevi kozmolojisinin beslendiği kültürel kaynakları olarak kabul edilir. Anadolu'da kesişen yollar ve kitlesel halk hareketleri, zamanla Anadolu İslam'ı içerisinde büyük bir **senkretik** (**bağdaştırmacı**) dinsel inanışlar toplamı üretmiştir. Bu itibarla Aleviliğin İslam'la olan ilişkisi ise ancak bir tarihsel temas konusu olarak ele alınagelmiştir. Dolayısıyla halk İslam'ı içerisinde o, diğer örnekler gibi heteredoks bir inanma biçimi olarak kodlanır.

Ne ki Türkiye'deki Alevilerin Kürt, Arap, Türk etnik aidiyetlere sahip olmaları, farklı diller konuşmaları gibi kültürel farklılıklar, kültürel kimliklerin politikleşmesi sürecinde yukarıdaki gibi çoğulcu yaklaşımlara karşı özcü (primordiyalist) birtakım itirazlara ve iddialara da yol vermiştir. Alevilik, gerek Selçuklu-Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinde farklı ölçeklerde olsa da resmi tanınma dışında bırakılmıştır. Bu haliyle Alevilik, Heterodoks bir inanma biçiminden ziyade fiiliyatta **herezi**ye (yani din dışılığa) daha yakın kabul edilegelmiştir. İslami inanma biçiminin temel söylem ve pratiklerinden bütünüyle ayrılmış **sapkın**, **zındık** gibi kategorilerle tanımlanmıştır. Öte yandan sosyo-politik düzlemde Türkiye'de Aleviler aleyhine ve fakat Avrupa'da lehte yaşanan gelişmeler gibi, Alevi hareketinin kurumsallaşarak güçlenmesi, kimliğin İslam'la olan ilişkisine dair daha keskin ayrımlar inşa etme ihtiyacını dayatmıştır. Aleviliğin politik öneminin artmasına bağlı olarak, İslam'la olan ilişkisini daha net çizgilerle tanımlamak ihtiyacı, Türkiye'nin kamusal siyasetini, hukukunu ve uluslararası ilişkilerini de doğrudan etkileyen bir gündeme dönüşmüştür. Örneğin, devletin 1990'lı yıllarda yaygınlaşan **Alevi festivalleri**ne katılımıyla başlayıp, **Alevi Açılımı** gibi temas girişimleriyle ilerleyen süreçte, sürdürülegelen yok sayma (resmi olarak tanımama) politikaları belirli boyutlarıyla dönüşüm geçirmiştir. Ayrıca **Cami-Cemevi projesi** gibi hayata geçirilemeyen deneysel politikalar ve İlahiyat fakülteleri eliyle ilerleyen akademik bilgi üretimi gibi teorik (ideolojik) çabalarla, Alevilik,

"yeniden düzenlenmeye (eğitilmeye) ihtiyaç duyan İslam-içi bir yorum" ön kabulü eliyle yaygınca işlenmeye başlanmıştır. Öte yandan ise çoğunlukla Alevi kimlik hareketi aktörlerince temsil edilen ve kitabi İslami doktrinlerin Alevilikte belirleyici olmadığı, pratikte bütünüyle farklı bir dinsellik biçimi olduğu görüşü, karşıt entelektüel fikirler olarak yaygınlık kazanmıştır.

Devlet açısından Aleviliğin, Türk ulus kimliğinin özgün bir parçası, İslam öncesi geçmişinin uzantısı olarak ve (yine devletçe belirlenmiş) "Sünni İslam'la yeniden düzenlenmesi gereken" birtakım gelenekler toplamı olduğu görüşü işlenirken, buna karşılık olarak, resmi tanınma ve hak arayışı içerisindeki çoğu Alevi kurumu ise Aleviliği İslam'la irtibatlı ancak özgün, ayrı bir din sistemi olarak tanımlama eğilimi içerisine girmiştir. Burada, söz konusu tartışmaların, çoğunlukla ulusal ve uluslararası, 21. yüzyıl anayasal hukuk terimleri kapsamında sürdürüldüğü ve belirli politik stratejiler güttüğü, Aleviliğe dair teolojik ve tarihsel boyutlara dair tartışmaların ise tali göründüğü unutulmamalıdır. Fakat böylelikle, Türkiye'de, akademiye ait kabul edilen Ortodoksi ve Heterodoksi kavramlarının, her iki görüşü (özcü ve çoğulcu) argümante etmede kullanılan ve böylelikle farklı anlamlar içerebilen kategorik araçlara dönüşümüne de dikkat edilmelidir. Örneğin, Heterodoksi, Alevi çalışmalarının görünür olmaya başladığı yıllarda tarihsel sürekliliği ve kültürel alışverişleri açıklarken başvurulan akademik nitelikli bir kavram iken zamanla ayrışmayı, kopuşu içeren anlamlarla da kullanılmaya başlanmıştır.

Buraya kadar verilen tartışmalarla ilişkili olarak ele alınabilecek bir başka görüş de Ortodoksi ve Heterodoksi kalıplarını birbirine bağladığı düşünülen **otopraksi** (doğru eylem) kavramıyla ilgilidir. Bazı akademisyenlere göre, Ortodoksi ve Heterodoksi kavramlaştırması İslam bağlamında geçerli değildir (Gültekin 2020, 823-26). Hristiyan teolojisi ve tarihi bağlamında erken dönem kiliseleri (ve öğretilerini) tanımlayan Ortodoksi, İslam söz konusu olduğunda çoğullaşan iktidar merkezlerini (ve ilişkili

olarak dinsel öğretilerini) kapsayıcı mahiyetini yitirmektedir. Örneğin, İslam'ın Sünni yorumunu bir Ortodoksi alanı olarak görmek, gerek Sünnilik içerisindeki akımlar gerekse Şiilik gibi daha farklı (söylem ve pratik bağlamında) yorumlar bakımından tartışmalıdır. Aynı biçimde, "İslam'ın temel şartları" olarak kabul edilen ilkeleri uygulamayan kimi topluluklar da İslam dairesinde tanımlanabilmektedir. Bu sebeple bazı yerli ve yabancı akademisyenler otopraksi kavramını ileri sürmektedirler. Buna göre İslam'ı doktrin boyutuyla değil fakat pratik (eylem) itibariyle bir ortaklık alanı görmek, İslami Ortodoksiyi belirlemek için geçerli kabul edilebilir. Yani İslam'ın en temel şartı "Tanırının birliği ve peygambere (bu vesileyle onun temsilcisi ya da devamcısı aktüel iktidara) itaat/biat" ilkesi sağlandığı sürece, eylemsel (İslam pratiği) çeşitlilik kabul edilebilirdir. Böylelikle, Alevi toplulukların ve onlara önderlik eden **Alevi Ocakların** yahut **heteredoks dervişler** olarak tanımlanan çeşitli tarikatların, çok daha esnek bir İslam yorumuyla, Selçuklu ve erken dönem Osmanlı devletlerince "bilinçli şekilde" kabul edildikleri savı ileri sürülmektedir. Devletler, bu dinsel politikayla Anadolu ve Balkanların İslamlaşması süreçlerini hızlandırmışlardır.

Ne var ki 19. yüzyılın sonlarından itibaren, nihayetinde Cumhuriyete evrilecek olan Türk modernleşme süreci bağlamında Alevi olarak üst bir kimlikle tanımlanmaya başlanan bu toplulukların ataları, özellikle 13. ve 17. yüzyıllar arasında sınıfsal ve dinsel nedenlerle pek çok kez ilgili devletlere karşı ayaklanmış ve pek çok katliam, sürgün, baskı sürçleri tecrübe etmişlerdir. Yanı sıra, her iki dönemde de devletlerin ilgili tarikatlar ve Alevi ocaklar üzerinde politik-kurumsal tahakküm politikaları belirleyici olmuştur. Ortodoksi ve Heterodoksi tanımlarının Türkiye ve İslam bağlamında kazandığı politik boyutlar, otopraksi terimini kapsayarak aşmakta, iktidar söylemi ve pratikleriyle daha alakalı görünmektedir.

Sonuç: Ortodoksi, Heterodoksi ve Akademik Alevi-Karşıtı Ayrımcılık

Ortodoksi ve heterodoksi kavramları, akademik literatürde sıklıkla dini gelenekleri sınıflandırmak ve belirli inanç biçimlerini açıklamak için kullanılır. Ancak bu kavramlar, özellikle ulus-devletlerin dini grupları düzenleme ve kontrol etme stratejileri bağlamında ideolojik ve politik işlevler kazanabilir. Türkiye'de Alevilik çalışmalarında heterodoksi kavramı, Aleviliği İslam'ın "merkezinden" sapmış bir alt kategoriye yerleştiren bir epistemolojik araç olarak sıkça kullanılmıştır. Bu sınıflama, Aleviliğin bağımsız bir inanç sistemi olabileceği fikrini dışlayarak, onu zorunlu olarak Sünni İslam'ın bir uzantısı veya sapması olarak çerçevelemektedir.

Markus Dressler'in (Dressler, 2015: 4451) vurguladığı gibi, Aleviliğin heterodoks olarak tanımlanması yalnızca akademik bir kategorilendirme değildir; bu etiketleme, ulus-devlet inşa sürecinde Alevilerin asimile edilmesini kolaylaştıran bir söylem aracı haline gelmiştir. Türkiye'de devlet politikaları açısından, Aleviliğin "heterodoks bir İslam yorumu" olarak tanımlanması, onun Sünni çoğunluk içinde eritilmesini meşrulaştıran bir epistemik çerçeve üretir. Dressler, bu süreci "Turkish politics of doxa" (Türk doxa siyaseti) olarak adlandırır; yani Aleviliğin nasıl tanımlandığı ve konumlandırıldığı, devletin sekülerlik ve milliyetçilik ekseninde inşa ettiği bilgi rejimleri tarafından belirlenmektedir. Bu bilgi rejimi, Aleviliği resmi olarak "İslam'ın bir parçası" olarak kabul etmekle birlikte, onu bir "sapma" olarak etiketleyerek Sünni normatifliğin sınırlarını çizer. Bu süreçte devlet, Aleviliği folklorik bir öğeye indirgerken, onu siyasi ve hukuki anlamda İslam içi bir yorum olarak ele almaya devam etmektedir. Böylece, Alevilik hem asimilasyon için uygun bir kategori haline getirilmiş hem de Sünni İslam'ın "ötekisi" olarak kodlanarak toplumsal ve hukuki düzeyde dezavantajlı bırakılmıştır.

Bu epistemolojik çerçevenin akademik Alevi-karşıtı ayrımcılık üretme potansiyeli, heterodoks etiketinin, Aleviliğin özgün bir dinî yapılanma olarak tanınmasını engelleyen ve onun devlet kontrolüne tabi olması gerektiğini ima eden bir söyleme dönüşmesinde yatmaktadır. Dressler,

devletin Aleviliği bir "mezhep" olarak tanımlamaya yönelmesinin, Aleviliğin Sünni çoğunlukla asimile edilmesini sağladığını ve bu yaklaşımın akademik dünyada da içselleştirildiğini belirtir. Batı akademilerinde de benzer bir problem gözlemlenmektedir. Avrupa'da Aleviliğin tanınması sürecinde, Ortodoksi-Heterodoksi ikiliği, Aleviliğin ya "İslam içinde hoşgörülü bir yorum" ya da "halk İslam'ının mistik bir formu" olarak sunulmasına neden olmuştur. Bu tür yaklaşımlar, Aleviliğin kendini tanımlama hakkını elinden alarak, onu akademik kategoriler içinde sabitleyen ve çoğu zaman Sünni İslam eksenine hapseden bir bilgi üretimine dönüşmektedir.

Sonuç olarak, Alevilik çalışmalarında Ortodoksi-Heterodoksi dikotomisinin sorgulanması gerekmektedir. Bu kavramlar, Aleviliği belirli bir epistemolojik çerçeveye sıkıştırarak onu normatif İslam yorumlarının içinde tanımlamaya zorlamaktadır. Akademik bilgi üretimi, bu tür kategorik çerçevelerin hangi ideolojik ve politik bağlamlarda kullanıldığını sorgulamalı ve Aleviliği yalnızca bir heterodoksi olarak kodlayan yaklaşımlar yerine, onun kendi tarihsel, teolojik ve sosyo-politik bağlamlarını dikkate alan daha çoğulcu ve eleştirel perspektifler geliştirmelidir.

Kaynakça & İleri Okumalar

Berling, Judith A. 1987. "Orthopraxy." İçinde *Encyclopedia of Religion*, cilt 11, editör Mircea Eliade, 124-129. New York: Macmillan.

Dressler, Markus. 2015. "Turkish Politics of Doxa: Otherizing the Alevis as Heterodox." *Philosophy and Social Criticism* 41 (4-5): 445-451. https://doi.org/10.1177/0191453714567492.

Gültekin, Ahmet Kerim. 2020. "Ortodoksi ve Heterodoksi." *Antropoloji Sözlüğü*, editörler Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın, 823-826. İstanbul: Islık Yayınları.

Langer, Robert, ve Udo Simon. 2008. "The Dynamics of Orthodoxy and Heterodoxy: Dealing with Divergence in Muslim Discourses and Islamic Studies." *Die Welt des Islams*

48 (3-4): 273-288.

McDonough, Sheila. 1987. “Orthodoxy and Heterodoxy.” İçinde *Encyclopedia of Religion*, cilt 11, editör Mircea Eliade, 124-129. New York: Macmillan.

Su, Selçuk. 2011. *Hurafeler ve Mitler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yayıncı Notu: Bu yayında yer alan görüş, yorum ve veriler yalnızca ilgili yazar(lar)a aittir; Alevi Ansiklopedisi’nin, editörlerinin veya destekleyici kurumların görüşlerini zorunlu olarak yansıtmaz. Alevi Ansiklopedisi ve editörleri, içeriğin kullanımından doğabilecek sonuçlardan sorumlu değildir